

Constitution and laws of Ukraine ("On the status of people's deputy of Ukraine", "On the status of deputies of local councils", "On local self-government in Ukraine", "On the Constitutional Court of Ukraine", etc.), which regulates its separate aspects and fixes basically concrete kinds of constitutional delicts.

The procedural order of attraction to the constitutional and legal responsibility is also distinguished by the fragmentation and disunity of the normative form, with a large number of gaps. Thus, for example, there is no limitation period for bringing to constitutional and legal responsibility; there is no procedure for appealing against the application of measures of constitutional and legal responsibility and the abolition of unlawful decisions. These are significant gaps of the current constitutional law, which must be eliminated by adopting a law on constitutional and legal responsibility. We believe that Ukraine should use the positive experience of the Republic of Poland and regulate constitutional and legal responsibility in the Constitution of Ukraine.

The problems of the constitutional and legal responsibility instance are investigated. The experience of foreign countries convinces that for the effective realization of constitutional and legal responsibility, an active participation in the process of involving the Constitutional Court or the creation of a special body competent for the constitutional and legal responsibility of state authorities and their officials for their constitutional delicts (for example, the State Tribunal in Poland).

The experience of Poland, where the institute of the State Tribunal has a long history of functioning, is useful for improving the mechanism for the realization of constitutional and legal responsibility. Proposals for the improvement of the current constitutional legislation are introduced.

It is concluded that the analysis of doctrinal sources, modern legislative initiatives, as well as positive foreign experience, in particular the Republic of Poland, testifies to the dynamism of the process of forming its principles, functions, subject-object structure, sanctions, and the like. However, the current constitutional law of Ukraine requires substantial reform in the direction of clear legal regulation of constitutional delicts, constitutional and legal sanctions, and the mechanism for the realization of constitutional and legal responsibility.

Key words: *constitutional and legal responsibility, instance of the constitutional and legal responsibility, constitutional delict, constitutional sanctions.*

УДК: 340.149

О. В. БІЛОСКУРСЬКА,
кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

У статті наголошується на основних тенденціях розвитку та вдосконалення системи сучасних джерел конституційного права України. Аналізуються погляди вчених-науковців щодо місця конституційної доктрини в системі джерел права. Розкривається сутність та значення конституційної доктрини як джерела конституційного права. Охарактеризовано переваги доктрини як джерела права. На основі аналізу наукової літератури автор звертає увагу на можливі переваги застосування правової доктрини в конституційному судочинстві.

Ключові слова: *система джерел права, новітні джерела, правова доктрина, конституційна доктрина.*

Белоскурская Е. В. Конституционная доктрина как источник конституционного права

В статье отмечаются основные тенденции развития и совершенствования системы современных источников конституционного права Украины. Анализируются взгляды ученых о месте конституционной доктрины в системе источников права. Раскрывается сущность и значение конституционной доктрины как источника конституционного права. Охарактеризованы преимущества доктрины как источника права. На основе анализа научной литературы автор обращает внимание на возможные преимущества применения правовой доктрины в конституционном судопроизводстве.

Ключевые слова: система источников права, новейшие источники, правовая доктрина, конституционная доктрина.

Biloskurska O. V. Constitutional doctrine as a source of constitutional law

The main tendencies of development and improvement of the system of modern sources of constitutional law of Ukraine are considered in the article. The views of scholars on the place of the constitutional doctrine in the system of sources of law are analyzed. The essence and significance of the constitutional doctrine as a source of constitutional law are revealed. The advantages of doctrine as a source of law are characterized. On the basis of the analysis of scientific literature, the author draws attention to the possible benefits of the use of legal doctrine in constitutional proceedings.

Key words: system of sources of law, new sources, legal doctrine, constitutional doctrine.

Система джерел конституційного права в цілому, як і окремі сучасні джерела зокрема, на сучасному етапі становлення науки конституційного права перебувають у процесі модернізації та вдосконалення. Даний процес обґрунтовується наявністю цілого ряду чинників, як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, що пов'язані з розширенням предмета конституційно-правового регулювання, наданням традиційним джерелам конституційного права нових юридичних властивостей та використанням новітніх джерел права.

У науковій юридичній літературі обґрунтовується висновок про те, що серед основних тенденцій розвитку та вдосконалення системи сучасних джерел конституційного права України слід відзначити такі: гуманізація та людиноцентризм сучасних джерел конституційного права; утвердження нових суб'єктів конституційної правотворчості; розширення об'єкта конституційно-правового регулювання джерел конституційного права; збереження і ренесанс національних традицій правотворення (джерелотворення); глобалізація та інтернаціоналізація конституційного права та конституційних правовідносин; соціологізація, політизація та ідеологізація (в органічному поєднанні з деїдеологізацією) конституційного права та його джерел; муніципалізація сучасних джерел конституційного права; процесуалізація сучасних джерел конституційного права; універсалізація сучасних джерел конституційного права; новелізація джерел конституційного права; верифікація системи сучасних джерел конституційного права; прагнення основних суб'єктів конституційного правотворення до належного нормативно-правового та організаційно-правового забезпечення ефективного функціонування системи сучасних джерел конституційного права України¹.

За останні роки проблема тенденцій розвитку та удосконалення джерел права як з точки зору теорії держави і права, так і окремих галузей публічного

права неодноразово привертала увагу науковців, що набуло відображення в окремих монографіях² та наукових статтях³.

Доцільно зазначити, що на сьогодні процес модернізації вчення про джерела права характеризується певною увагою щодо дослідження новітніх (нетрадиційних) джерел права, зокрема, таких, як правова доктрина. Правова доктрина може бути визначена як вчення, система теоретичних і практичних положень, уявлень, основних принципів, які розкривають сутність права, його призначення та функції. У свою чергу, формою вираження правової доктрини слугують наукові праці вчених-юристів, теоретичні положення та висновки яких у процесі тривалого використання стали науковим підходом до вирішення окремих практичних проблем.

Так, О. Скакун серед нетрадиційних для української правової системи джерел права виокремлює і правову доктрину⁴. Головними особливостями нетрадиційних джерел права, на думку О. Скакуна, є те, що норми права в них виникають у суспільстві і вже тільки з часом, коли вони себе виявляють як суспільно корисні на практиці, держава їх санкціонує. У вітчизняних юридичних джерелах зазначено, що найбільш концентровано прояв практичної функції юридичної науки, яка полягає у сприянні розвитку і вдосконаленню права, виявляється у правовій доктрині як такому феномені, що максимально ефективно поєднує наукові розробки з практикою створення й застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства⁵. На думку С. Васильєва, до переваг правової доктрини слід віднести: високий рівень науковості, який забезпечується вченими-юристами на основі правових поглядів (парадигм), що панують у суспільстві; індивідуалізація правової доктрини до обставин конкретної справи, що сприяє знаходженню юридично правильного й справедливого рішення; письмова форма вираження, що дає змогу встановити зміст правової доктрини; добровільність застосування правової доктрини; для доктрини характерним є постійне оновлення, що відбувається за рахунок нових ідей і поглядів, проте зарахування їх до категорії доктринальних відбувається лише після апробації їх на практиці та підтримання більшістю вчених і професіоналів-практиків, які займаються юриспруденцією; використання правової доктрини як джерела права сприяє гармонізації правової системи⁶.

Слід звернути увагу, що визнання правової доктрини джерелом права зумовлюється такими причинами. По-перше, формальна визначеність правової доктрини досягається за допомогою письмової форми вираження творів учених і популярності доктрини серед професійних юристів та суб'єктів права. По-друге, загальнообов'язковість правової доктрини впливає з авторитетності, поваги до вчених-юристів у суспільстві, а також загальне визнання робіт правознавців. По-третє, реалізація правової доктрини забезпечується державним санкціонуванням в нормативно-правових актах або судовій практиці⁷.

Як наголошується у вітчизняній юридичній літературі, процес модернізації вчення про джерела права відбувається нерівномірно: у галузях публічного права він проходить швидше⁸. Так, О. Скрипнюк зауважує, що «сучасні конституційні процеси відкривають перспективи запровадження в конституційне право України таких неформалізованих джерел права як ... конституційна доктрина...»⁹. П. Стецюк наголошує на появі «в теорії і практиці сучасного кон-

ституційного права таких нових понять: «доктрини в конституційному праві», «конституційно-правові доктрини»¹⁰.

Зазначимо, що Т. Пряхіна визначає конституційну доктрину як систематизовану сукупність базових поглядів на сутність, зміст, внутрішню та зовнішню форми основного закону, теорій та концепцій, що встановлюють стратегічні перспективи конституційного розвитку країни, в процесі якого визначається місце і роль конституції в державній, суспільній та правовій системах, встановлюються конституційні стандарти взаємовідносин особистості, суспільства, держави, досліджуються юридичні властивості конституційних норм¹¹. В. Колісник визначає конституційно-правову доктрину як сукупність усталених і визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену)¹².

У дисертації «Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз)» О. Васильченко серед «нетрадиційних (додаткових)» джерел конституційного права, вирізняла і правові доктрини²¹. При цьому авторка звертає увагу, що окремі вчені ставлять під сумнів застосування доктрини як джерела права. Незважаючи на дискусійність і спірність, усе ж пропонується визнати доктрину як джерело конституційного права.

Слід наголосити, що ще 10 років тому М. Баглай згадував, що в конституційному праві окремих держав як джерело конституційного права визнають доктрини (погляди визначних учених-юристів), що пов'язано зі структурою права, яка склалася історично. Але, як наголошував науковець, у російській конституційно-правовій теорії та практиці це поки що не отримало визнання¹⁴. Натомість уже сьогодні серед джерел конституційного права російські конституціоналісти виокремлюють також і правову доктрину¹⁵.

Хочемо зазначити, що у Великій Британії праці вчених-юристів визнаються джерелом конституційного права, а саме: Бректон. Трактат про закони Англії (1250 р.); Блекстон. Коментарі законів Англії (1566 р.); Коук. Правові інститути Англії (1628 р.); Форстер. Рішення королівських судів (1763 р.). Пояснюється це тим, що вони містять необхідні узагальнення, а також аналіз писаних і неписаних норм конституції.

Крім того, парламент і суди в разі відсутності норм статутів, конституційних угод і судових прецедентів звертаються до наукових праць таких фахівців з конституційного права Великобританії, як Д. Локк, Д. Лоу, Д. Мілль, Е. Берк, А. Дайсі, Е. Мей та ін. Для прикладу, Палата лордів Парламенту Великої Британії в 1990 р., виступаючи як вища судова інстанція країни, прямо сприйняла запропоноване А. Дайсі визначення королівської прерогативи. На обґрунтування своєї позиції Палата лордів наголосила: «Раніше існувало створене практикою правило, що за життя автора не можна посилатися в суді на його роботу. Це правило, яке, мабуть, не мало ніяких логічних підстав, тепер не особливо береться до уваги, і деякі автори, навіть автори статей у періодичній пресі, ще за життя отримують задоволення від того, що до їхньої думки приєднуються судді».

У країнах континентальної Європи правова доктрина як джерело конституційного права теж отримала певне визнання. Так, за останні роки Федеральний конституційний суд Німеччини почав посилалися на наукові здобутки відомих державознавців країни, що сприяло підвищенню ефективності конституційного контролю в Німеччині та слугувало поштовхом до наступних ґрунтовних досліджень у галузі конституційного права з метою подальшої їх реалізації на практиці. Відповідно, в Україні конституційна доктрина стає джерелом права у випадку, коли Конституційний Суд зазвичай офіційно використовує у своїй діяльності положення та висновки наукових досліджень вчених-конституціоналістів. У такому випадку доктринальні ідеї виступають мірою правомірної поведінки та отримують підтримку держави.

Можливість визнання конституційної доктрини джерелом конституційного права перебуває залежно від сутності права та підходу до нього. Так, І. Богдановська доходить висновку, що «юридичний позитивізм, не визнаючи самостійності правової науки, прагне підпорядкувати її прецеденту. Прихильники соціологічного позитивізму виходять за рамки правової науки і звертають увагу на досягнення інших соціальних наук. Представники природно-правового напрямку не тільки визнають самостійний характер правової доктрини, але навіть говорять про зростання її ролі як джерела права»¹⁶.

Отже, конституційна доктрина являє собою теорію, яка відображає усталену наукову думку, що в силу своєї глибини і авторитетності затребувана суспільною практикою і певним чином впливає на законодавця.

На нашу думку, значення та значущість конституційної доктрини як джерела конституційного права зумовлено особливостями історичного розвитку держави, розумінням права, сучасним станом системи джерел права та належністю держави до тієї чи іншої правової системи. Найпростішим і очевидним доказом ролі доктрини є пряме закріплення в законодавстві доктринальних положень.

Незалежно від місця свого виникнення ідея, теорія, концепція існують в ідеальному світі і видаються виключно уразливими. Їхній шлях у правову доктрину лежить через сприйняття практикою. Так, у рішеннях Конституційного Суду України конституційна доктрина отримує визнання з боку держави, її положення письмово закріплюються і стають доступними значному колу осіб.

Багатогранність форм прояву правової доктрини на юридичній практиці, багатозначність розуміння конституційної доктрини визначають множинність джерел зовнішнього вираження конституційної доктрини як джерела науки конституційного права.

Таким чином, конституційна доктрина як центральна ланка, що містить практичний аспект фундаментальних наукових проблем, може за певних умов стати свого роду конституційно-правовим фундаментом по створенню конституційного правопорядку, адекватного сучасним політико-правовим потребам суспільного і державного розвитку.

1. Цоклан В. І. Теоретико-методологічні основи системи сучасних джерел конституційного права України // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2008. № 7–8. С. 86.
2. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юридична думка, 2008. 335 с.;

Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: монографія / за ред. В. Л. Федоренка. Київ: Ліра-К, 2009. 399 с.; *Джерела конституційного права України: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ю.С. Шемшученко та ін.* Київ: Наукова думка, 2010. 709 с. 3. Цоклан В. І. Система джерел конституційного права в контексті розвитку вітчизняного конституціоналізму: тенденції та перспективи // *Публічне право*. 2011. № 3. С. 20–26; *Нестерович В. Ф., Устименко В. А.* Система джерел конституційного права України: теорія, яка заснована на практиці // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2009. № 4. С. 19–22; *Кравчук О. В.* Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117–121; *Матвєєва Л. Г.* Джерела права з позицій різних концепцій праворозуміння // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 1. С. 112–114; *Бовсуновська І. Г.* Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні // *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 55–59; *Зінчук А. В.* Джерела (форми) права: поняття і ознаки // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 275–284; *Кравченко С. С.* Джерела права в розумінні теорії правового прагматизму // *Держава та регіони: Серія «Право»*. 2012. № 3. С. 24–28. 4. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: підручник: 2-ге вид. / пер. з рос. Харків: Консум, 2005. С. 309–311. 5. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого*. Київ, 2017. С. 471. 6. *Васильєв С. В.* Правова доктрина – джерело процесуального права // *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 72–73. 7. *Васильєв А. А.* Сущність і види правової доктрини як источника права // *Правовые проблемы укрепления российской государственности: сб. ст. / под ред. В. Ф. Воловича, А. М. Барнашова, В. М. Зуева*. Томск: ДиВо, 2007. С. 24. 8. *Камто В., Гринюк Р., Устименко В.* Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії // *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 11. 9. *Скрипнюк О. В.* Поняття норм та джерел у конституційному праві // *Проблеми теорії конституційного права України / за ред. Ю. С. Шемшученка*. Київ: Парламентське видавництво, 2013. С. 103. 10. *Стецюк П. Б.* Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів. Львів: Астролія, 2004. URL: <http://www.lawyer.org.ua/index.php?i=202> 11. *Пряхина Т. М.* Конституционная доктрина Российской Федерации. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2006. С.30. 12. *Колісник В.* Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу // *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»*, Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 208. 13. *Васильченко О. П.* Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 8. 14. *Баглай М. В.* Конституционное право Российской Федерации: учебник для вузов. 4-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2005. С. 30–31. 15. *Конституционное пра-во: университетский курс: учебник: в 2 т. Т. 1. / под ред. А. И. Казанника, А. Н. Костюкова*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2016. С. 93. 16. *Богдановская И. Ю.* Прецедентное право: монография. Москва: Наука, 1993. С. 82–83.

Biloskurska O. V. Constitutional doctrine as a source of constitutional law

The main tendencies of development and improvement of the system of modern sources of constitutional law of Ukraine are considered in the article. The views of scholars on the place of the constitutional doctrine in the system of sources of law are analyzed. The essence and significance of the constitutional doctrine as a source of constitutional law are revealed. The advantages of doctrine as a source of law are characterized. On the basis of the analysis

of scientific literature, the author draws attention to the possible benefits of the use of legal doctrine in constitutional proceedings.

In recent years, the problem of trends in the development and improvement of sources of law, both in terms of the theory of state and law, as well as in certain areas of public law, has repeatedly attracted the attention of scholars.

To date, the process of modernizing the doctrine of sources of law is characterized by some attention to the study of the latest (non-traditional) sources of law, in particular, such as the legal doctrine. The legal doctrine can be defined as a doctrine, a system of theoretical and practical provisions, ideas, basic principles that reveal the essence of law, its purpose and function. In turn, the form of expression of the legal doctrine is the scientific work of lawyers, whose theoretical positions and conclusions in the course of long-term use have become a scientific approach to solving particular practical problems.

The most concentrated manifestation of the practical function of legal science, which is to promote the development and improvement of law, appears in the legal doctrine as a phenomenon that most effectively combines scientific developments with the practice of creating and applying law, while taking into account both the context of the legal culture and the influence of the main factors of development of society.

Recognition of legal doctrine as a source of law is conditioned by the following reasons: the formal certainty of the legal doctrine is achieved through the written form of expression of the works of scientists and the popularity of the doctrine among professional lawyers and subjects of law; the general obligation of legal doctrine stems from the authority, respect for scholars and lawyers in society, as well as the general recognition of the work of jurists; the implementation of legal doctrine is provided by state sanction in legal acts or judicial practice.

In the United Kingdom, individual works by lawyers are recognized as a source of constitutional law. This is explained by the fact that they contain the necessary generalizations, as well as analysis of written and unwritten rules of the constitution. In addition, the Parliament and the courts, in the absence of rules of the statutes, constitutional agreements and judicial precedents, refer to the scholarly works of such experts in constitutional law of Great Britain as D. Locke, D. Lowe, D. Mill, E. Burke, A. Dacey, E. May and others.

In the countries of continental Europe, the legal doctrine as a source of constitutional law has also received some recognition. Thus, in recent years, the Federal Constitutional Court of Germany has begun to refer to the scientific achievements of renowned state scholars of the country, which contributed to the increase of the effectiveness of constitutional control in Germany and served as an impetus for further fundamental research in the field of constitutional law with a view to further their practical implementation.

In Ukraine, the constitutional doctrine becomes a source of law in the case when the Constitutional Court usually officially uses in its activities the provisions and conclusions of scientific research of constitutional scientists. In this case, doctrinal ideas are a measure of legitimate behavior and receive state support.

The possibility of recognizing constitutional doctrine as the source of constitutional law depends on the essence of law and its approach.

The significance and importance of the constitutional doctrine as a source of constitutional law is due to the peculiarities of the historical development of the state, the understanding of law, the current state of the system of sources of law and the state's affiliation with one or another legal system. The simplest and most obvious proof of the role of doctrine is the direct consolidation of the doctrinal provisions in the law.

Key words: *system of sources of law, new sources, legal doctrine, constitutional doctrine.*